

IS HET EINDE VAN DE BEVOLKINGSGROEI WERKELIJK IN ZICHT?

Van 7 miljard mensen naar een
stabilisatie rond 9,5 miljard?

Ronald C. Schoenmaeckers

nummer 54 – mei 2011
www.mo.be

nummer 54 – mei 2011 – www.mo.be/papers
[Is het einde van de bevolkingsgroei werkelijk in zicht?]

MO*papers is een serie analyses die uitgegeven wordt door Wereldmediahuis vzw. Elke paper brengt fundamentele informatie over een tendens die de globaliserende wereld bepaalt. MO*papers worden toegankelijk en diepgaand uitgewerkt.

MO*papers worden niet in gedrukte vorm verspreid. Ze zijn gratis downloadbaar op www.mo.be. Bij het verschijnen van een nieuwe paper wordt een korte aankondiging gestuurd naar iedereen die zijn of haar e-mailadres bezorgt aan mopaper@mo.be (onderwerp: alert)

Ronald Schoenmaeckers is wetenschappelijk directeur bij de studiedienst van de Vlaamse regering. Sinds midden 2009 werkt hij ook in de Democratische Republiek Congo als consulent voor het Bevolkingsfonds van de Verenigde Naties (UNFPA). Zijn werk daar kadert in de voorbereiding van de toekomstige algemene volkstelling. De auteur dankt zijn collega's Edwin Pelfrene en Lieve Vanderleyden voor de erg constructieve opmerkingen bij een eerste versie van deze paper.

Redactieraad MO*papers: Saartje Boutsen (Vredeseilanden), Ann Cassiman (Departement Sociale en Culturele Antropologie, KU Leuven), Ludo De Brabander (Vrede), Ann De Jonghe (Wereldsolidariteit), Lieve De Meyer (eindredactie), Rudy De Meyer (11.11.11), Gie Goris (MO*), Nathalie Holvoet (Instituut voor Ontwikkelingsbeleid en -beheer Universiteit Antwerpen), Huib Huyse (HIVA KU Leuven), Gijs Justaert (Wereldsolidariteit), Els Keytsman (Vluchtelingenwerk Vlaanderen), Hans Van de Water (VLIR-UOS), Didier Verbruggen (IPIS), Françoise Vermeersch (ABVV), Emiel Vervliet (hoofdredacteur MO*-papers), Koen Vlassenroot (UGent).

Informatie: mopaper@mo.be of MO*paper, Vlasfabriekstraat 11, 1060 Brussel

Suggesties: emiel.vervliet@mo.be

Wereldmediahuis is ook uitgever van het maandblad MO* en van de mondiale nieuwssite www.MO.be (i.s.m. het nieuwsagentschap IPS-Vlaanderen).

Overname van de teksten is toegestaan mits toestemming van auteur en uitgever.

[inleiding]

De aangroei van de wereldbevolking is vertraagd, maar het blijft de vraag wanneer er sprake zal zijn van een stabilisatie. En zal de wereld dan 9,5 miljard inwoners tellen? Of meer? Dit jaar zullen we alvast de kaap van zeven miljard bereiken.

Veel zal afhangen van de demografische evolutie in Afrika. Veel Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara kennen met vier kinderen of meer per vrouw nog altijd een relatief hoge vruchtbaarheid, al is er ook in die landen sprake van een daling van de vruchtbaarheid. Uit recente statistieken blijkt evenwel dat de daling van de vruchtbaarheid aan het vertragen is. Er is duidelijk nog altijd nood aan gezinsplanning en reproductieve gezondheidszorg. Maar ontwikkelingshulp moet ook aandacht hebben voor onderwijs en het sociaal aanvaardbaar maken van geboortebeperking.

MEDIA-AANDACHT VOOR DE BEVOLKINGSGROEI

Rond de jaarwisseling 2010-2011 was er ongewone media-aandacht voor de aangroei van de wereldbevolking. Eind december 2010 titelde het weekblad Knack dat “de kaap van de 7 miljard wellicht ergens halverwege het jaar 2011 [zou worden] overschreden”. Knack verwees hiervoor naar vooruitberekeningen van de *Deutsche Stiftung Weltbevölkerung*. Ook het hoofdartikel van het januarinummer van National Geographic handelde over ‘*Population 7 Billion*’, met de ondertitel ‘*Find out why you shouldn’t panic – at least, not yet.*’

Ten slotte kreeg de ‘kaap van 7 miljard’ begin maart 2011 ook een hele week lang aandacht in het duidingprogramma Terzake van de VRT. Op 7 maart kwamen twee deskundigen aan het woord: de Britse demograaf Roger Martin en Etienne Vermeersch, emeritus-hoogleraar aan de Gentse universiteit. De volgende programma’s handelden over meer specifieke thema’s: op 8 maart kwam de Indiase volkstelling aan bod, op 9 maart werd ingezoomd op de nakende watersnood (en de invloed hiervan op de landbouw), op 10 maart ging het over het bevolkingsbeleid van China en op 11 maart ten slotte over de (sociale) problemen als gevolg van de toenemende verstedelijking.

De aanleiding voor deze paper is dus hoofdzakelijk de aflevering van Terzake van maandag 7 maart met Roger Martin en Etienne Vermeersch. Roger Martin was 25 jaar geleden vice-ambassadeur in Zimbabwe. Dat land kende toen een jaarlijkse bevolkingsaangroei van niet minder dan 3,5 procent – dat betekent een verdubbeling van de bevolking om de twintig jaar. Sinds kort is Martin voorzitter van *Optimum Population Trust*, een Britse ngo die ijvert voor het afremmen van de bevolkingsgroei. Etienne Vermeersch is filosoof-ethicus en naar eigen zeggen op zijn blog ook ‘scepticus’ en ‘opiniemaker’. Het probleem van de ‘overbevolking’ is een van zijn stokpaardjes.

We beginnen deze paper met enkele markante uitspraken van deze twee deskundigen uit de uitzending van 7 maart.

Markante uitspraken

Van Roger Martin tekenden we de volgende uitspraken op (de Nederlandse vertaling tussen haakjes komt overeen met de ondertiteling in de tv-uitzending):

“All environmental problems just boil down to two things: too many people consuming too much stuff” (Alle milieuproblemen kan je zo samenvatten: te veel mensen verbruiken te veel grondstoffen.)

“When did you last see an environmental report, or a report on traffic, or commodity prices, the price of oil, the food crisis worldwide, the problems of development and poverty, water supplies running dry, flooding... it would be easier to solve with fewer people and impossible with ever more?” (Wanneer zag je (in) het laatste milieurapport over verkeer, grondstoffen, de olieprijs, de wereldwijde voedselcrisis, ontwikkelingsproblemen, armoede, de uitputting van de watervoorraad, overstromingen... dat het probleem gemakkelijker op te lossen is met minder mensen en onmogelijk met meer?)

“Population stability is essential for solving all the others” (Het zijn allemaal problemen, maar zonder een bevolkingsevenwicht kan je niks oplossen.)

“We want to empower and enable them to get the family planning that they want... and if you give women control of their own fertility they have fewer babies ... They always do because what woman wants to be enslaved to pregnancy all her life while she's trying to feed her family on one dollar per day?” (Wij willen hen de kans geven om zelf de grootte van hun familie te kiezen. Als vrouwen hun eigen vruchtbaarheid kunnen controleren, zullen ze minder kinderen hebben. Dat is altijd zo. Welke vrouw wil heel haar leven slaaf zijn van haar zwangerschap, terwijl ze probeert haar familie te voeden met één dollar per dag?)

Van Etienne Vermeersch zijn ons de volgende uitspraken bijgebleven:

“De bevolkingsexplosie is gekoppeld aan een consumptie-explosie” – hij verwijst hiermee naar wat hij het ‘ethisch-ecologisch probleem’ heeft genoemd.

Ethisch-ecologisch probleem: ethisch [omdat] alle mensen gelijkwaardig zijn en dus recht hebben op onze (sic) welvaart en bijgevolg is onze keuze dus beperkt tot ‘een ethische catastrofe of een ecologische catastrofe’.

Is het realistisch te denken dat de bevolkingsgroei kan worden gestopt? Antwoord van Vermeersch: *“Ja, als de mensen zouden willen luisteren... Maar [vooral] Afrikanen luisteren niet (Vermeersch verwijst hier naar zijn ervaringen met studenten, R.S.) ... maar geleerden en politici van hier doen er ook niets aan”*.

Op de vraag of het toekennen van ontwikkelingshulp zou moeten worden gekoppeld aan de bereidheid om te ijveren voor geboortebeperking, antwoordde professor Vermeersch met een volmondig *“Natuurlijk!”*

Ten slotte verwijst professor Vermeersch in zijn betoog naar de situatie in Niger, *“het armste land van de wereld, maar het heeft wel de hoogste vruchtbaarheid”* (om precies te zijn: volgens de laatste *Population Prospects* zou Niger in 2005-2010 een kindertal hebben gehad van niet minder dan 7,15 kinderen per vrouw – R.S.). Hij besluit dat niet de bevolking ‘schuld heeft’ (onze woorden – R.S.) aan deze situatie. Maar hij duidt wel op de verantwoordelijkheid van de overheid: de bewustwording (van de noodzaak van geboortebeperking) *“moet bovenaan beginnen!”*

Doemdenkers of doordenkers?

Moeten wij uit deze uitspraken afleiden dat zowel Roger Martin als Etienne Vermeersch doemdenkers zijn of zijn dit terechte uitspraken die tot nadenken stemmen? Er zijn in elk geval aanwijzingen dat Roger Martin het bij het rechte eind heeft wanneer hij stelt dat milieurapporten nagenoeg geen aandacht hebben voor de bevolkingsproblematiek en dat veel problemen gemakkelijker op te lossen zijn met minder mensen. De Verklaring van Rio (ondertekend tijdens de Conferentie van de Verenigde Naties over Milieu en Ontwikkeling of Aardtop van juni 1992 in Rio de Janeiro) verwijst enkel in 'Beginsel 8' naar het thema 'bevolking' en dan nog alleen maar in vage bewoordingen en zonder uitdrukkelijke verwijzing naar de nood om de bevolkingsgroei af te remmen: "Om duurzame ontwikkeling en een betere kwaliteit van het leven voor alle mensen te bereiken, zouden staten niet-duurzame productiewijzen en consumptiepatronen moeten beperken en elimineren en passende demografische beleidsmaatregelen moeten bevorderen".

Ook het rapport van de algemeen secretaris van de VN voor de Rio+10-Conferentie of tweede Aardtop van 2002 in Johannesburg wijdde maar een kleine paragraaf aan de bevolkingsproblematiek. En als we kunnen voortgaan op de *UNCSD Newsletter* die wordt aangemaakt met het oog op de Rio+20-Conferentie die in 2012 moet plaatsvinden (te downloaden op <http://www.uncsd2012.org/rio20/>), zal er ook deze keer betrekkelijk weinig aandacht naar de bevolkingsproblematiek gaan. Dat is op zijn zachtst gezegd bedenkelijk, omdat de bevolkingsdruk toch kan worden beschouwd als een belangrijke factor voor de milieuproblematiek die – in de woorden van Etienne Vermeersch – en gezien het algemeen nagestreefde westerse consumptiepatroon kan leiden tot een ecologische catastrofe. "Minder mensen" zou dus – zoals Roger Martin beweert – wel degelijk een eerste (belangrijke) stap kunnen zijn om het probleem van de vervuiling en de druk op het milieu op te lossen.

Er is dus wel degelijk een 'bevolkingsprobleem'. Maar daarbij denken we niet zozeer aan de omvang van de bevolking, maar veeleer aan de snelle aangroei van die bevolking. Hierboven is al verwezen naar Zimbabwe, dat 25 jaar geleden een jaarlijkse bevolkingsaangroei kende van 3,5% – een percentage waarmee de bevolking van een land om de twintig jaar verdubbelt. Uiteindelijk is de bevolking in Zimbabwe tussen 1985 en 2010 niet verdubbeld (wat dus betekent dat de jaarlijkse aangroei licht is gedaald), maar ze is wel toegenomen met ruim 40 procent, van 8,8 miljoen naar 12,6 miljoen inwoners. De aangroei was dus minder groot dan verwacht, maar een groei met 40 procent op een vrij korte tijdspanne van 25 jaar moet toch een 'extra' handicap zijn geweest voor de economische en sociale ontwikkeling van het land? De recente en huidige economische en sociale situatie in het land kan als 'desastreus' worden bestempeld. Dat heeft uiteraard niet alleen te maken met de snelle bevolkingsgroei, maar ook met de politieke ontwikkeling in het land, meer bepaald met het beleid van president/dictator Robert Mugabe.

Laten we ook nog even de situatie van Niger bekijken, het armste land ter wereld, met op dit moment een vruchtbaarheid van niet minder dan 7,15 kinderen per vrouw. Volgens de meest optimistische verwachtingen zou de vruchtbaarheid tussen 2010 en 2050 kunnen dalen tot 'slechts' 3,77 kinderen (*UN Population Prospects. The 2008 Revision, medium variant*). Ondanks die daling zal de bevolking toenemen van 15,9 miljoen in 2010 naar 58,2 miljoen tegen 2050 – dat is meer dan een verdrievoudiging(!). En als de vruchtbaarheid niet daalt, maar tot 2050 constant blijft op 7,15 kinderen, zal het land in

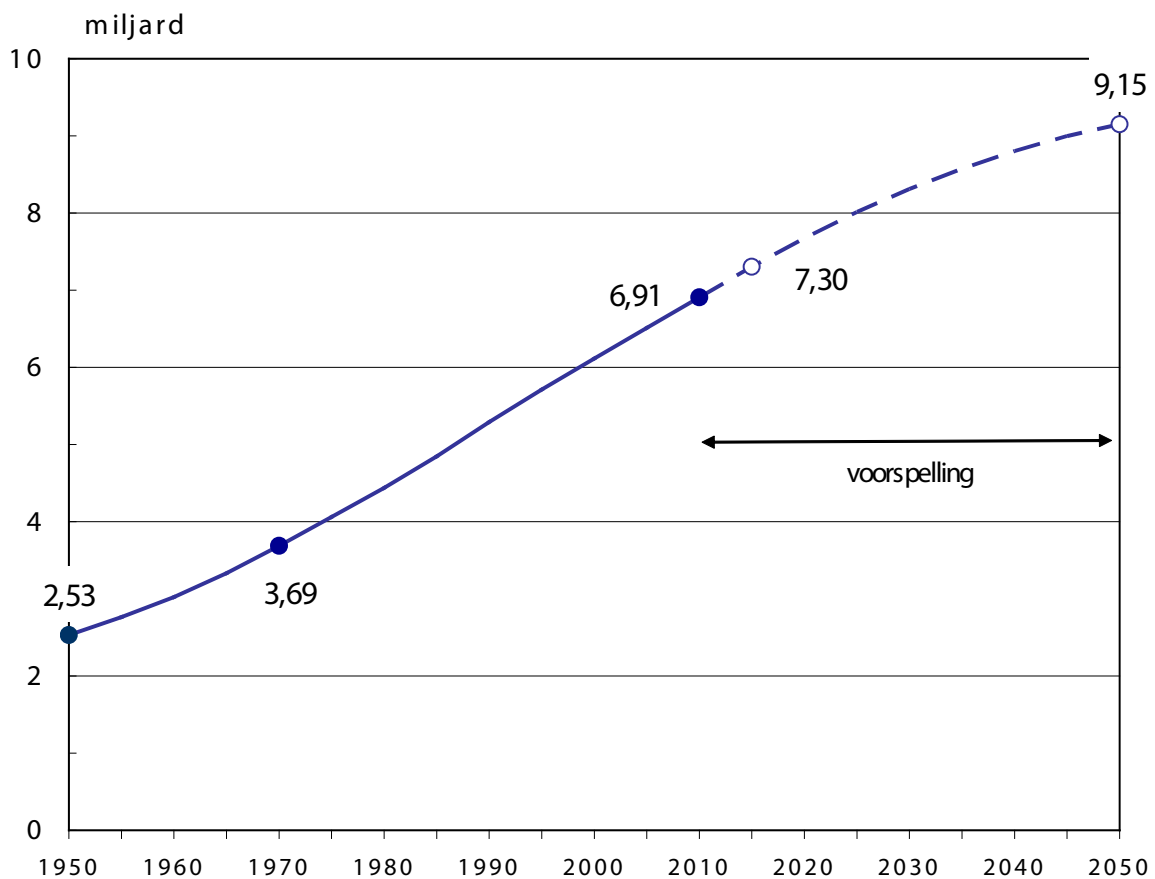
2050 niet minder dan 88,1 miljoen inwoners tellen – dat is meer dan een vervijfvoudiging(!). In het licht van die cijfers is de vraag niet langer of een inwonertal van 60 of 80 miljoen ‘leefbaar’ is, maar wel of Niger over voldoende middelen beschikt om die toch diepgaande demografische veranderingen op een dergelijke korte tijd het hoofd te bieden. Ook als de meest ‘optimistische’ verwachting (een daling van de vruchtbaarheid) uitkomt, zal het aantal jongeren tussen 0 en 14 jaar op amper veertig jaar verdrievoudigen. Dat betekent dat er drie maal meer prenatale zorgcentra, drie maal meer vroedvrouwen, drie maal meer schoolklassen, enzovoort nodig zullen zijn – alleen maar om het peil van de sociale voorzieningen van 2010 te behouden. In die context is het dus absoluut een illusie om te denken dat Niger een vermindering van bijvoorbeeld de moedersterfte zal kennen, nochtans een van de streefdoelen van de Millenniumdoelstellingen voor Ontwikkeling. Zonder een programma van geboortebeperking komt alle ontwikkelingshulp, zoals die van België aan de door droogte geteisterde landbouw in Niger, neer op dweilen met de kraan open.

Tot daar enkele spontane reacties. Om te komen tot een meer objectieve opinie over de vraag of er al dan niet nog altijd sprake is van een ‘bevolkingsprobleem’, stellen wij voor om enkele recente statistieken onder de loep te nemen.

DE WERELDBEVOLKING GROEIT MINDER SNEL MAAR IN ONGEVEER VEERTIG JAAR TIJD GAAN WE TOCH VAN 7 NAAR 9 MILJARD MENSEN

Figuur 1 - Evolutie van de wereldbevolking, medium variant, 1950-2050

Bron: *UN Population Prospects. The 2008 Revision*

Figuur 1 toont de aangroei van de wereldbevolking tussen 1950 en 2050. Voor de jaren 1950-2010 gaat het om de waargenomen evolutie, voor de jaren 2010-2050 om geprojecteerde waarden. Die projecties komen overeen met de resultaten van de medium variant, dit is de 'meest waarschijnlijke' evolutie van de demografische parameters sterfte en vruchtbaarheid, en ook migratie wanneer het gaat om de projecties van kleinere groepen van landen of individuele landen. Naast de medium variant is het gebruikelijk om in projecties ook een 'hoge' en een 'lage' variant op te stellen. In dit geval komt de hoge variant overeen met de hypothese van een trage daling van de vruchtbaarheid en de lage variant met de hypothese van een snelle daling.

De resultaten komen uit de 2008 Revision van de Population Prospects van de Afdeling Bevolking van de VN, die deel uitmaakt van het Departement Economische en Sociale Zaken. De Afdeling Bevolking is nagenoeg samen met de VN zelf opgericht, aan het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1945. Voor de eerste lidstaten van de VN - hoofdzakelijk de rijke geïndustrialiseerde landen - vormde de toenmalige bevolkingsexplosie een bedreiging voor de vrede. De Afdeling Bevolking heeft het mandaat om de evolutie van de wereldbevolking te monitoren. Om de twee jaar worden nieuwe projecties aangemaakt op basis van de meest recente statistieken, die rekening houden met de nieuwste inzichten in de evolutie van de sterfte en de vruchtbaarheid (en ook van de migratiebewegingen voor de vooruitberekeningen van de bevolking van individuele landen).

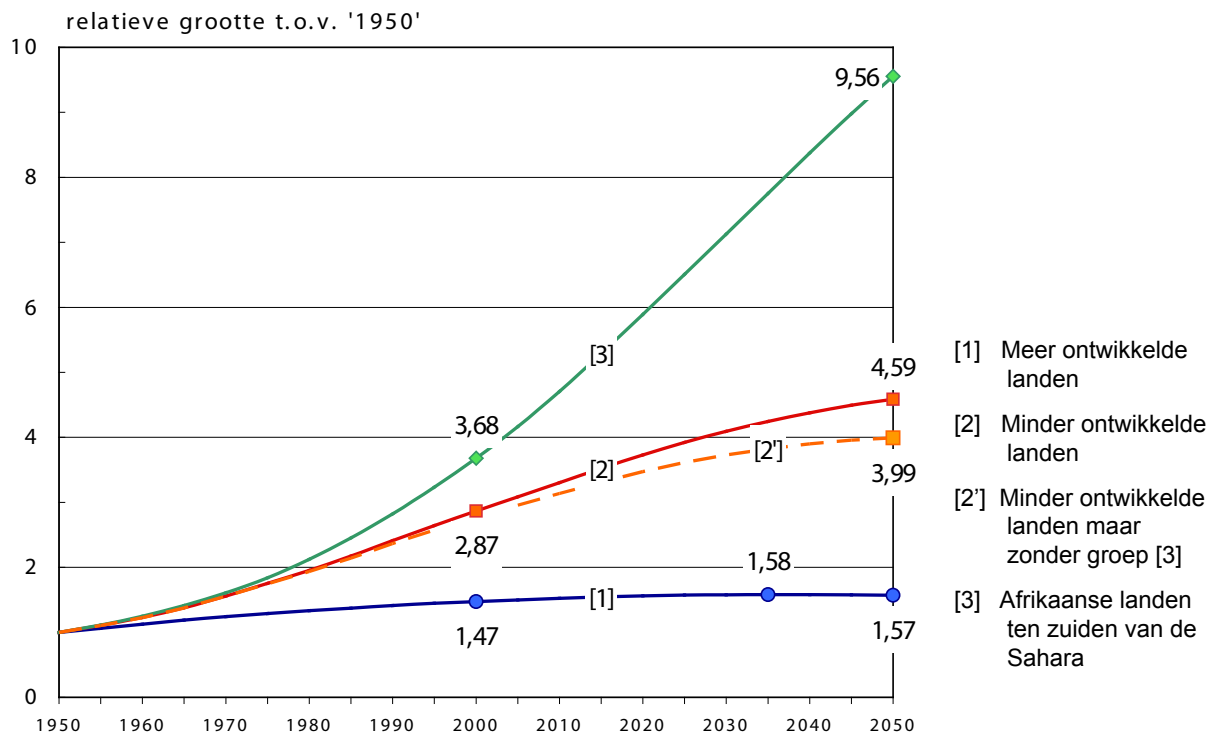
Volgens de medium variant zou de wereld tegen 2050 9,15 miljard inwoners tellen, dat is ongeveer 32 procent meer dan de 6,91 miljard in 2010. De statistieken van de 2008 Revision bevestigen de verwachting dat de kaap van 7 miljard halverwege 2011 zal worden bereikt. De bevolkingscijfers van de Population Prospects komen overeen met de situatie in het midden van het jaar. De 6,91 miljard voor het jaar 2010 komt dus overeen met het aantal inwoners op 1 juli 2010. Volgens de Population Prospects zal de wereld in 2015 7,30 miljard inwoners tellen. Op basis van een lineaire interpolatie moeten we geloven dat het aantal van 7 miljard inwoners inderdaad rond juni-juli van 2011 zal worden bereikt.

De aangroei zal evenwel duidelijk minder groot zijn dan in de jaren 1970-2010, toen de wereldbevolking met 87 procent toenam. De aangroei van de wereldbevolking vertraagt dus en op termijn kunnen we een stabilisatie verwachten. Het valt moeilijk te voorspellen wanneer die stabilisatie zich precies zal voordoen, maar waarschijnlijk zal dat nog vóór de volgende eeuwwisseling (2100) gebeuren. Mogelijk zullen er dan ongeveer 9,5 miljard mensen op de wereld zijn.

Grote verschillen tussen groepen van landen

Er zijn evenwel grote verschillen in de nog te verwachten bevolkingsgroei tussen bepaalde groepen van landen. Het VN-jargon spreekt in dit verband van meer en minder ontwikkelde landen (More and Less Developed countries). De Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara behoren tot de groep van de minder ontwikkelde landen, maar zoals blijkt uit Figuur 2, zullen de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara een veel grotere aangroei kennen dan de groep van de minder ontwikkelde landen in zijn geheel. Voor de bevolking van zwart Afrika noteren we tussen 1950 en 2050 bijna een vertienvoudiging (maal 9,56), tegenover 'slechts' een vervijfvoudiging (maal 4,59) voor de groep van minder ontwikkelde landen in zijn geheel. De meer ontwikkelde landen zullen een duidelijk kleinere aangroei kennen, met niet veel meer dan 50 procent (maal 1,57).

Figuur 2 - Relatieve groei van de wereldbevolking sinds 1950, medium variant, 1950-2050, volgens regio

Bron: *UN Population Prospects. The 2008 Revision*

Naast de verschillen in bevolkingsaan-groei tussen 1950 en 2050 zijn er nog andere belangrijke verschillen. In 2000 hadden de minder ontwikkelde landen 52 procent van de totale aangroei bereikt (59% zonder de Afrikaanse landen). De landen ten zuiden van de Sahara hadden in 2000 echter nog maar 31 procent van hun totale aangroei bereikt. Met andere woorden: voor zwart-Afrika moet de grootste aangroei dus nog komen! Curve [3] in Figuur 2 vertoont inderdaad geen spoor van een mogelijke afname van de bevolkingsgroei voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara.

Zoals gezegd kennen de meer ontwikkelde landen duidelijk de kleinste aangroei. Bovendien is er voor deze landen na 2000 nauwelijks sprake van een aangroei, integendeel zelfs. De maximale grootte wordt opgetekend voor 2035, daarna zou er sprake zijn van een lichte daling in het bevolkingsaantal.

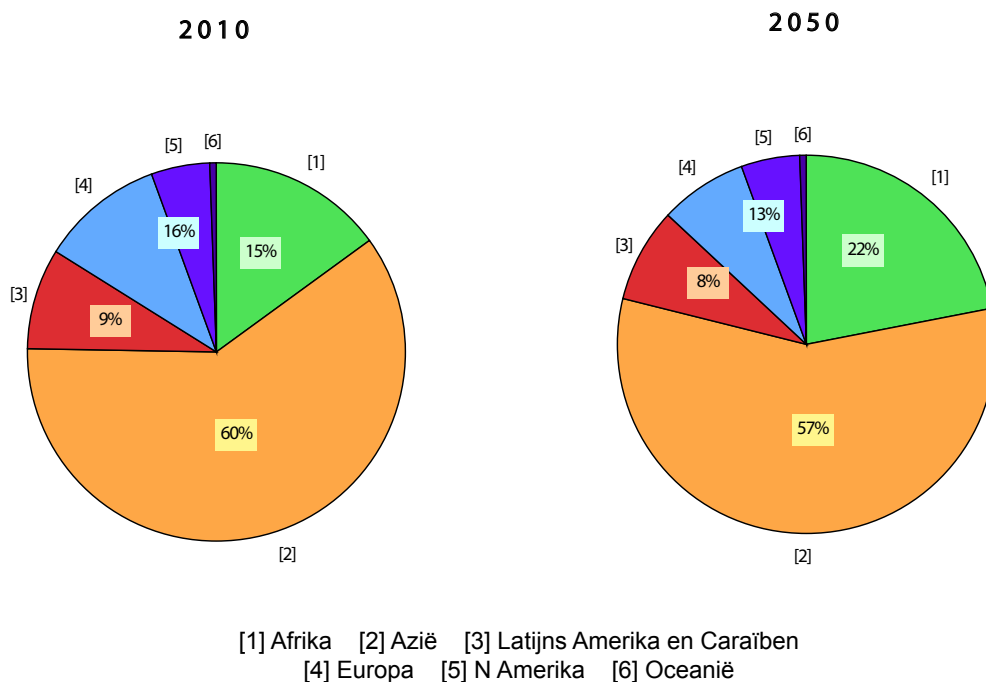
Een andere spreiding van de wereldbevolking over de planeet

Op termijn zal de erg ongelijke aangroei ook een verandering van de geografische spreiding van de wereldbevolking met zich mee brengen. Zoals we kunnen zien in Figuur 3, woonde in 2010 niet meer dan 15 procent van de wereldbevolking in Afrika [1]. Tegen 2050 zal dat 22 procent of ruim één vijfde van de totale wereldbevolking zijn. Uiteraard zal het aandeel van alle andere continenten tegen die tijd zijn gedaald. De belangrijkste relatieve daling valt te verwachten voor de groep van rijke, geïndustrialiseerde landen (Europa, Noord-Amerika en Oceanië) [4, 5 en 6]. Tussen 2010 en 2050 zal het gezamenlijke percentage voor die landen afnemen van 16 naar niet meer

dan 13 procent – dat is een relatieve daling van nagenoeg 20 procent. We zijn dus op weg naar een ‘nieuwe demografische wereldorde,’ waarin nog geen 10 procent van de mensen in Europa zal leven.

De aangroei van een bevolking wordt uiteraard grotendeels bepaald door de vruchtbaarheid. Op basis van het voorgaande kunnen we nu al veronderstellen dat de Afrikaanse landen het grootste vruchtbaarheidspeil kennen. Doordat binnen ongeveer veertig jaar ruim één vijfde van de wereldbevolking in Afrika zal wonen, zullen de demografische ontwikkelingen in dit continent grotendeels bepalen of en wanneer we een stabilisatie van de wereldbevolking mogen verwachten. En op basis van wat we verder zullen zien, kunnen we verwachten dat de daling van de vruchtbaarheid in Afrika niet zal verlopen zoals eerder verwacht bij het opstellen van vroegere bevolkingsprognoses, zodat de vrees bestaat dat de wereldbevolking zich niet zal stabiliseren binnen de vijftig tot honderd jaar. Het resultaat daarvan is dat de wereldbevolking best wel eens de kaap van 9,5 miljard zou kunnen overschrijden.

**Figuur 3 - Spreiding van de wereldbevolking volgens continent.
 Situatie 2010 versus situatie 2050**

Bron: *UN Population Prospects. The 2008 Revision*. Resultaten medium variant.

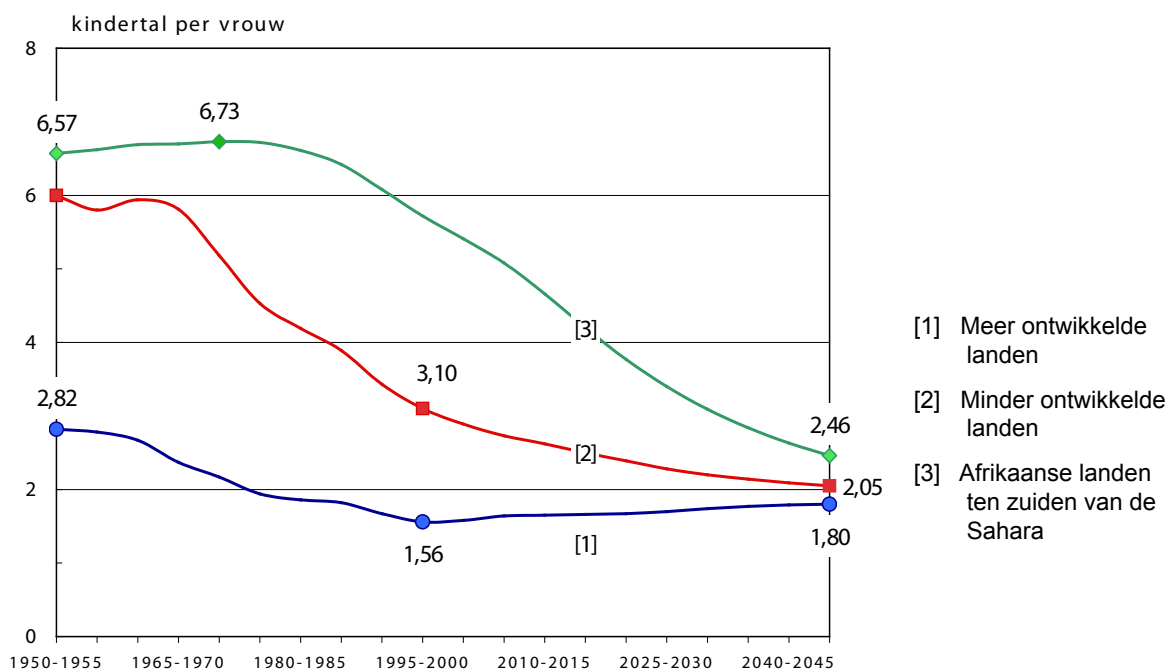
IS HET EINDE VAN DE BEVOLKINGSGROEI WERKELIJK IN ZICHT?

Figuur 4 toont het verloop van de vruchtbaarheid voor de drie groepen van landen. Alle groepen vertonen een afnemende vruchtbaarheid. Op basis hiervan lijkt het gerechtvaardigd om te zeggen dat er een eind is gekomen aan de bevolkingsexplosie uit de jaren 1950, toen de gemiddelde vruchtbaarheid op wereldniveau gelijk was aan 4,92 kinderen per vrouw. Dat betekent echter niet dat de bevolkingstoename volledig voorbij is. Veel zal afhangen van de toekomstige ontwikkelingen in de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara.

Tegen 2050 zullen alle landen, althans volgens de hypothese van de VN, een vruchtbaarheid kennen die dicht bij het vervangingsniveau van de bevolking ligt: 1,80 voor de geïndustrialiseerde landen, 2,05 voor de groep van de minder ontwikkelde landen en een gemiddelde van 2,46 kinderen voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara. Maar er zijn wel grote verschillen in het verloop sinds 1950.

De geïndustrialiseerde landen kenden al in 1950 een relatief lage vruchtbaarheid van 2,82 kinderen per vrouw. In de jaren 1960-1965 begon de vruchtbaarheid snel te dalen, tot amper 1,56 kinderen per vrouw in de jaren 1995-2000. Daarna was er opnieuw een (lichte) stijging en tegen 2050 zou de vruchtbaarheid 1,80 kinderen per vrouw bedragen (de Studiedienst van de Vlaamse Regering houdt in zijn bevolkingsprojecties 2009-2030 rekening met een vruchtbaarheid van rond 1,8 kind per vrouw).

Figuur 4 - Evolutie van de vruchtbaarheid, 1950-2050, volgens regio

Bron: UN Population Prospects. The 2008 Revision

De minder ontwikkelde landen (waartoe ook de landen ten zuiden van de Sahara behoren) vertonen een heel ander verloop. In 1950-1955 bedroeg het gemiddelde kindertal per vrouw precies 6 kinderen. Na de jaren 1960-1965 werd een forse daling vastgesteld, tot een peil van 3,10 kinderen rond het jaar 2000. Daarna zou er nog altijd sprake zijn van een verdere, maar minder forse afname.

In de Afrikaanse landen zien we een volledig ander verloop. In 1950-1955 kenden de Afrikaanse landen een gemiddelde vruchtbaarheid van 6,57 kinderen per vrouw. Net als de andere landen kenden ook de Afrikaanse landen een afname van de vruchtbaarheid, maar vooraleer die werd ingezet, tegen het midden van de jaren 1970, was er eerst nog sprake van een stijging: in de jaren 1970-1975 werd een gemiddelde van niet minder dan 6,73 kinderen opgetekend. Daarna waren er in sommige landen tekenen van een daling van de vruchtbaarheid. Maar het duurde tot in de jaren 1990 vooraleer demografen overtuigd waren dat er inderdaad sprake was van een 'substantiële' daling. Als gevolg daarvan werd verwacht dat de wereldbevolking zich veeleer rond de 9 dan rond de 10 tot 11 miljard zou stabiliseren.

Stagneert de daling van de vruchtbaarheid in Afrika? Recente statistieken

De prognose van de VN dat alle grote wereldregio's uiteindelijk een vruchtbaarheid zouden hebben die schommelt rond het vervangingsniveau, is natuurlijk gebaseerd op het doortrekken van de waargenomen trends. Maar voor een deel is zij ook een uiting van wishful thinking: een vruchtbaarheid rond het vervangingsniveau is immers de voorafgaande voorwaarde voor een stabilisatie van de wereldbevolking. En ook als een stabilisatie een aanvaardbare hypothese lijkt, dan nog blijft de vraag wanneer die zich zal voordoen. Het antwoord op de vraag is belangrijk, want hoe later de stabilisatie komt, hoe groter het uiteindelijke bevolkingsaantal zal zijn.

Volgens recente statistieken bestaat er nochtans geen zekerheid dat alle Afrikaanse landen het vervangingsniveau zullen bereiken in de decennia kort na 2050. Voor veel landen is het zelfs de vraag of we ook maar mogen geloven in een verdere daling van de vruchtbaarheid. Bekijken we even enkele recente statistieken. Figuur 5 toont de recente veranderingen in het vruchtbaarheidspeil voor een selectie van landen ten zuiden van de Sahara. We hebben die landen zo gekozen dat alle delen van Afrika vertegenwoordigd zijn, zowel grote als kleine landen en landen met een (relatief) lage en hoge vruchtbaarheid. We hebben de landen ingedeeld in drie groepen op basis van hun vruchtbaarheidspeil: een groep met een relatief 'lage' vruchtbaarheid, een groep met een middelmatig niveau van vruchtbaarheid en een groep met een (erg) hoge vruchtbaarheid. De indeling is gebeurd in verschillende stappen op basis van mediaanwaarden. Een eerste stap bestond uit het berekenen van de mediaanwaarde voor alle landen samen: $Mda=5,20$. In een tweede stap werden opnieuw mediaanwaarden berekend, een eerste ($Md-$) voor de landen met een vruchtbaarheid beneden de algemene mediaanwaarde en een tweede ($Md+$) voor de groep met een vruchtbaarheid groter dan de algemene mediaanwaarde. Als laatste stap worden de landen met een vruchtbaarheid kleiner dan $Md-$ ingedeeld in de groep met relatief lage vruchtbaarheid; de landen met een vruchtbaarheid groter dan $Md+$ komen in de groep met een (erg) hoge vruchtbaarheid en de landen met een vruchtbaarheid tussen $Md-$ en $Md+$ in de groep met een relatief middelmatig vruchtbaarheidspeil. Het resultaat van de indeling vinden we in Tabel 1.

Tabel 1 – Indeling van de Afrikaanse landen op basis van hun vruchtbaarheidspeil, periode 2000-2010 (vruchtbaarheid tussen haakjes)

Relatief lage vruchtbaarheid (minder dan 4,23)		Relatief middelmatige vruchtbaarheid (4,23 - 5,70)		Extreem hoge vruchtbaarheid (meer dan 5,70)	
Mauritius (1,84)	Namibië (3,61)	Djibouti (4,24)	Senegal (5,20)	Guinee-Bissau (5,78)	Tsjaad (6,20)
Zuid-Afrika (2,68)	Zimbabwe (3,61)	Ghana (4,43)	Gambia (5,28)	Angola (6,21)	
Botswana (3,04)	Swaziland (3,79)	Togo (4,57)	Mozambique (5,32)	Benin (5,82)	Democratische Rep. Congo (6,39)
Kaapverdië (3,08)	Comoren (4,10)	Mauritanië (4,71)	Sierra Leone (5,28)	Malawi (5,81)	Somalië (6,45)
Gabon (3,57)	Sao Tomé en Príncipe (4,10)	Kameroen (4,80)	Liberia (5,38)	Zambia (5,99)	Oeganda (6,54)
Lesotho (3,58)		Ivoorkust (4,85)	Equatoriaal-Guinea (5,50)	Burkina Faso (6,04)	Niger (7,27)
		Eritrea (4,94)	Nigeria (5,50)		
		Kenia (4,98)	Mali (5,59)		
		Burundi (5,04)	Rwanda (5,62)		
		Centraal-Afrikaanse Rep. (5,08)	Tanzania (5,62)		
			Guinee (5,63)		
			Ethiopië (5,63)		

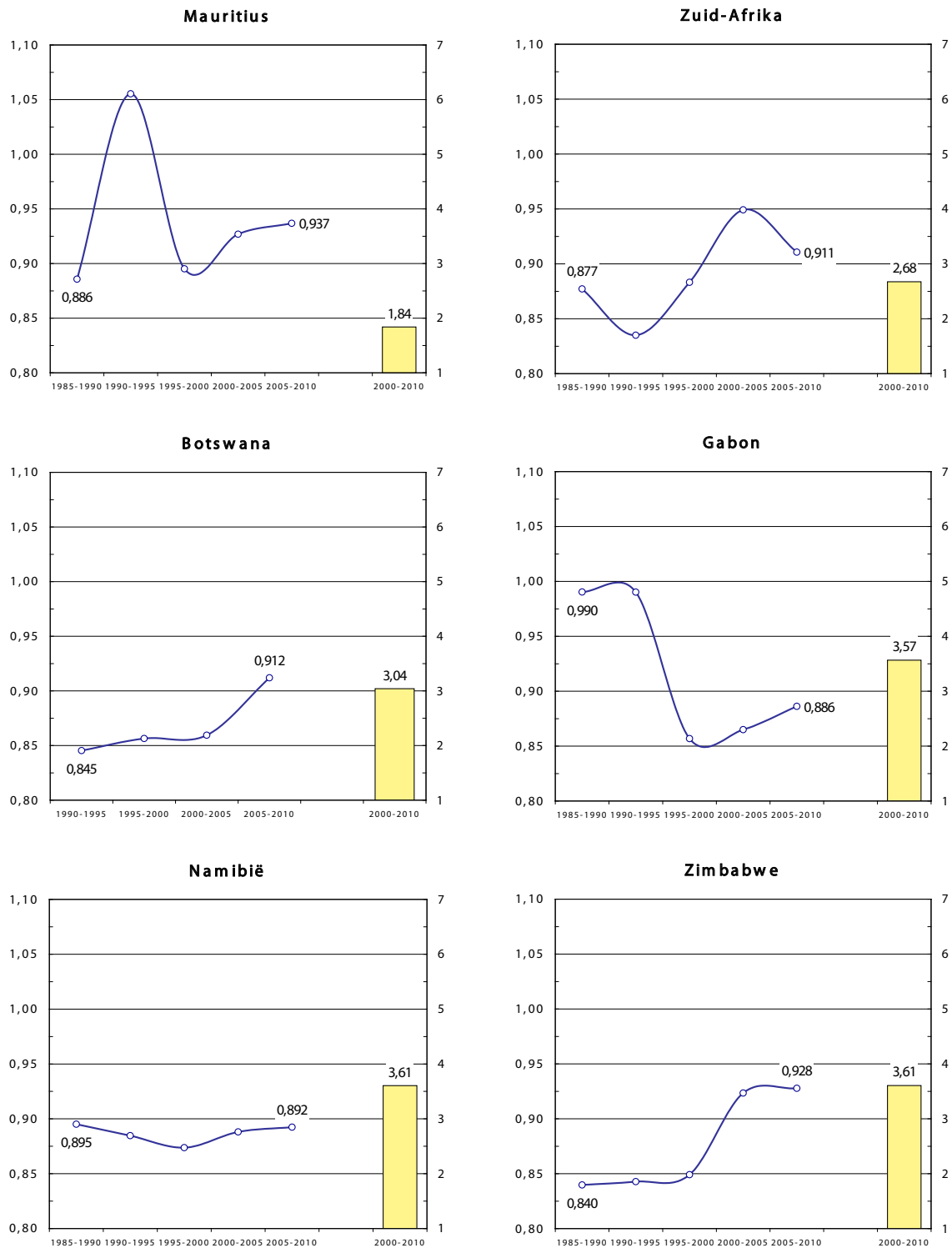
De curven van Figuur 5 tonen de veranderingen in de vruchtbaarheid in de jaren 1980-2010. Het staafdiagram geeft de verhoudingen weer tussen de opeenvolgende niveaus van vruchtbaarheid: een waarde groter dan één duidt dus op een stijging, een waarde kleiner dan één op een daling van de vruchtbaarheid.

In het algemeen vertonen de curven van de verschillende landen een neerwaartse trend en is er dus sprake van een dalende vruchtbaarheid. In de DR Congo en in mindere mate ook in Angola zien we een vrij ‘scherpe’ daling. Die heeft heel waarschijnlijk te maken met het feit dat er in beide landen opnieuw een relatieve vrede heerst na verschillende decennia van sociale onrust en gewapend conflict. Op basis van onze eigen ervaring vrezen wij echter dat de waarden opgetekend voor Congo niet overeenkomen met de realiteit. Na jaren van conflict moet het statistische systeem er als het ware opnieuw van de grond af worden opgebouwd. Er bestaan geen vruchtbaarheidsstatistieken en de gegevens die beschikbaar zijn, komen uit sporadische enquêtes die zeker niet representatief zijn en in de meeste gevallen zelfs onbetrouwbaar. Het zal nog duren tot de eerstkomende volkstelling vooraleer we opnieuw een betrouwbaar beeld zullen hebben van de vruchtbaarheid in de DR Congo. Daarnaast is er in verschillende landen sprake van een afzwakking van de afname. In de groep van landen met een middelmatige vruchtbaarheid geldt dat voor Ghana, Kenia, Senegal, Nigeria en Tanzania; in de groep van landen met een erg hoge vruchtbaarheid zijn dat Benin en Burkina Faso (beide nog altijd met een vruchtbaarheid van meer dan 5,8 kinderen per vrouw). De twee landen ten slotte met de hoogste vruchtbaarheid – Oeganda en Niger – vertonen een zeer beperkte relatieve afname van de vruchtbaarheid, minder dan 5% (voor Niger is dat amper 3%).

De grootste schommelingen worden waargenomen voor de groep van landen met de laagste vruchtbaarheid. Gegeven het relatief lage peil dat is bereikt, is dit ‘normaal’ te noemen. Dat geldt zeker voor Mauritius, dat een vruchtbaarheid heeft onder het vervangingsniveau (1,84).

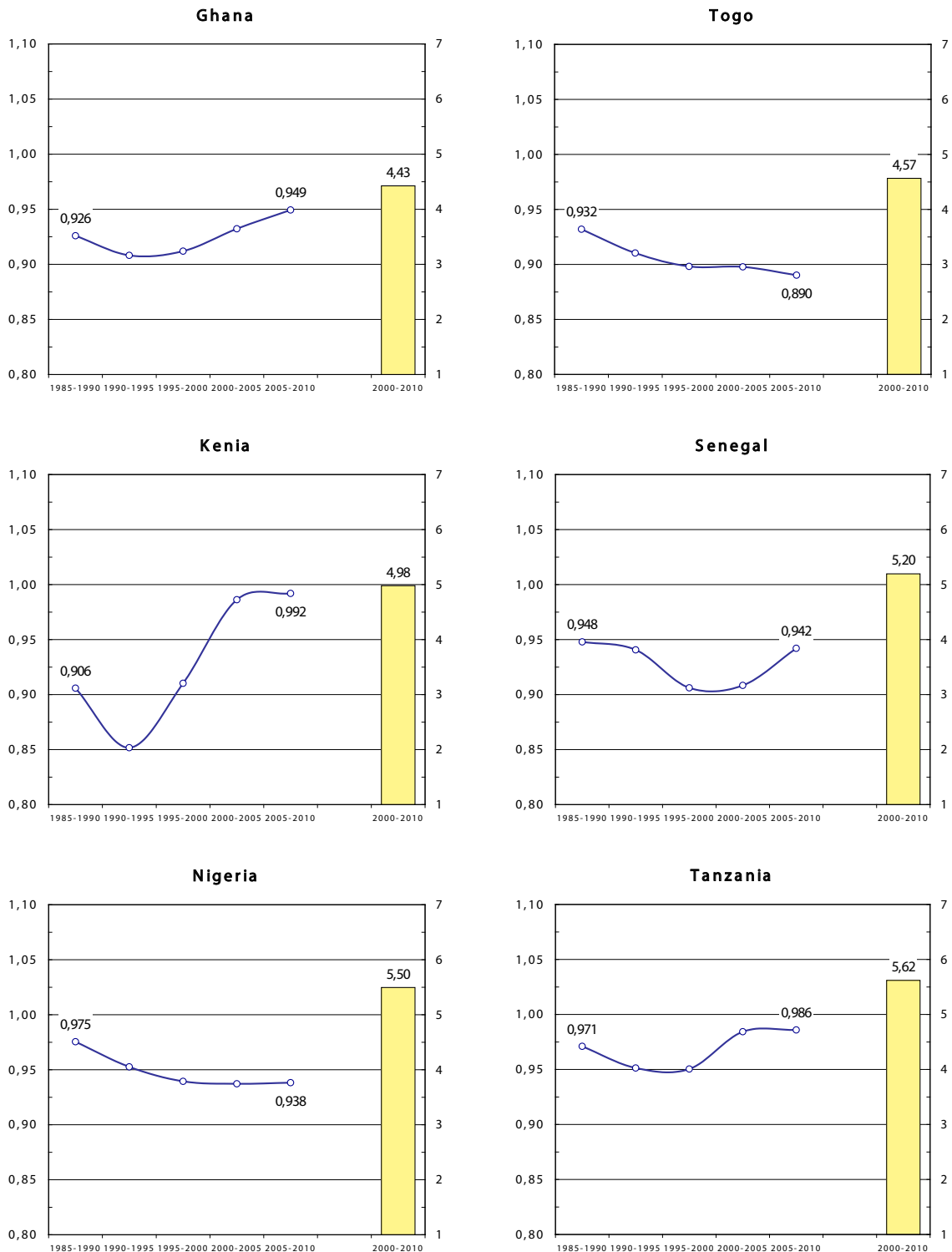
Figuur 5 - Recente veranderingen in de vruchtbaarheid, gemeten als verhouding tussen de opeenvolgende waarden voor de jaren 1980-2010 (linkse schaal, vloeiende lijn); en de huidige vruchtbaarheid, gemiddelde voor de jaren 2000-2010 (rechtse schaal, staafdiagram) voor een geselecteerde groep van landen

Groep A: Landen met een relatief lage huidige vruchtbaarheid (minder dan 4,23)

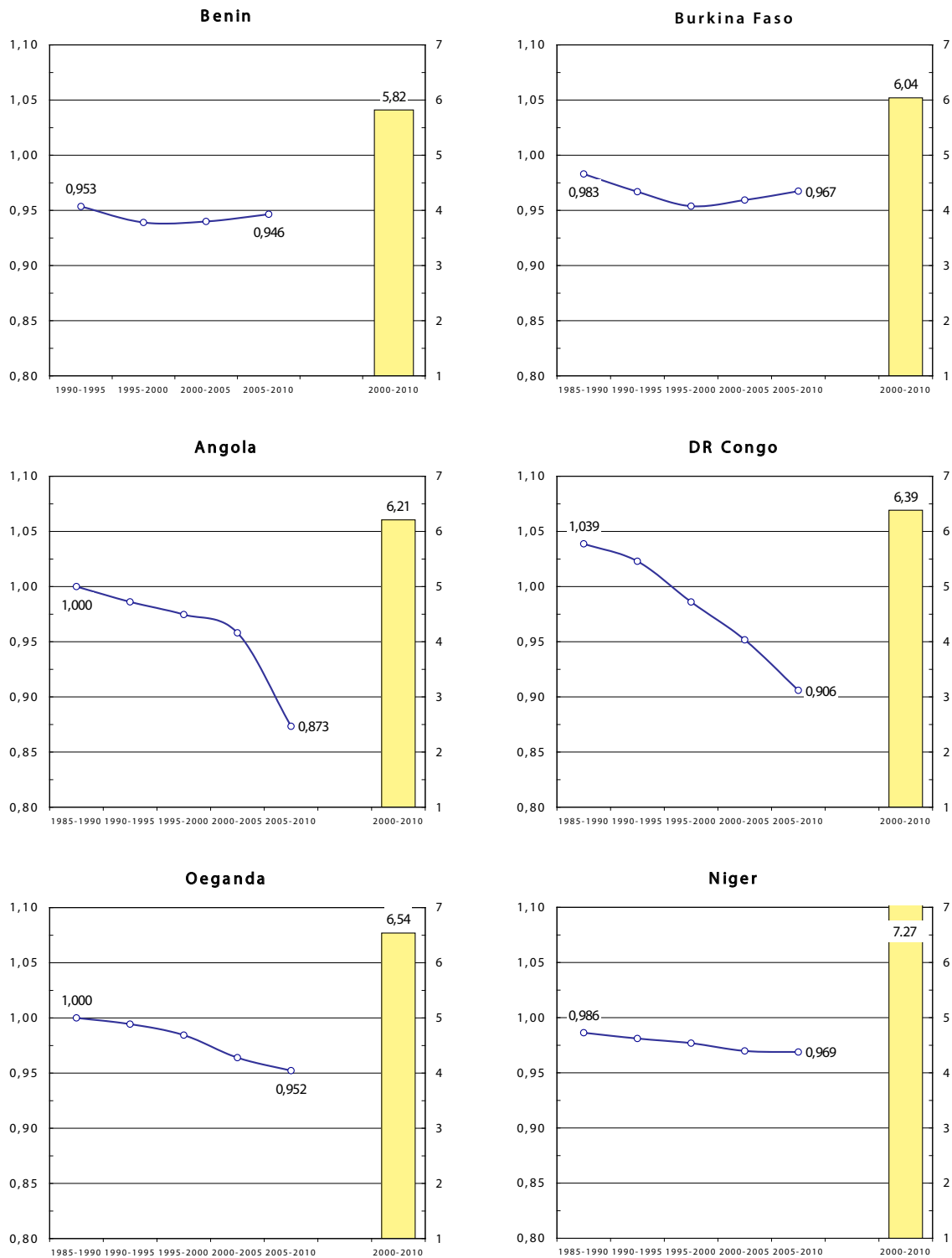
Bron: UN Population Prospects. The 2008 Revision

Groep B: Landen met een relatief middelmatige vruchtbaarheid (4,23 – 5,70)

Bron: UN Population Prospects. The 2008 Revision

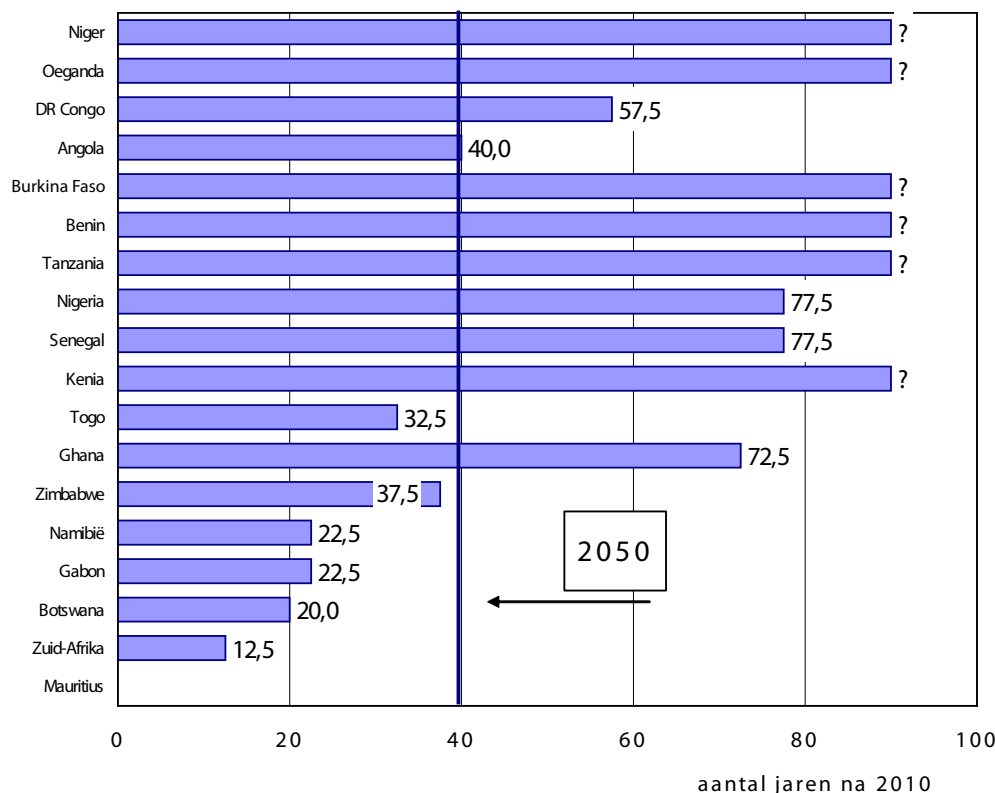
Groep C: Landen met een hoge vruchtbaarheid (meer dan 5,70)

Bron: UN Population Prospects. The 2008 Revision

Moeten deze observaties ons aanzetten tot ‘doemdenken’? Misschien niet, maar er is toch reden voor een zeker pessimisme. Want volgens de resultaten van een eenvoudige extrapolatie op basis van de statistieken gebruikt in Figuur 5 zou het nog jaren en zelfs decennia kunnen duren vooraleer veel Afrikaanse landen het vervangingsniveau zullen bereiken.

Figuur 6 - Geschatte aantal jaren voor het bereiken van het vervangingsniveau van de vruchtbaarheid (extrapolatie op basis van de gegevens in Figuur 5)

Bron: Herwerking gegevens Figuur 5

De extrapolatie is gebaseerd op (a) het meest recente peil van de vruchtbaarheid (in Figuur 5 voor de periode 2000-2010) en (b) de verhouding tussen de twee meest recente vruchtbaarheidscijfers (in Figuur 5 voor de jaren 2005-2010). Voor alle eenvoud is het vervangingsniveau hier gedefinieerd als 2,1 kinderen per vrouw. Figuur 6 toont de resultaten van de extrapolatie – het aantal jaren dat nodig zou zijn om het vervangingsniveau te bereiken. Het valt dus te verwachten dat niet meer dan acht landen (Mauritius inbegrepen) op een totaal van achttien nog vóór 2050 het vervangingsniveau zouden halen. Vier landen (DR Congo, Ghana, Nigeria en Senegal) zouden ergens tussen 2050 en 2070 het vervangingsniveau bereiken. De zes overige landen zouden pas na 2100 het vervangingsniveau bereiken (voor die landen is het precieze aantal jaren niet aangeduid).

Toekomstvoorspellingen zijn een complexe en veelal frustrerende bezigheid. In dit geval betreft het een erg ruwe schets van de toekomst. Voor een meer realistisch beeld is een doorgedreven analyse nodig van de individuele situatie van elk land, niet alleen op

basis van demografische parameters maar ook met betrekking tot de sociaaleconomische ontwikkeling van het land, de heersende opvattingen over geboortebeperving en kindwens, de man-vrouwverhoudingen, de positie van de vrouw in de samenleving, haar opvoeding en educatie, ... En ook als al die factoren bekend zijn, valt de evolutie van de vruchtbaarheid niet met zekerheid te voorspellen.

We kunnen wel vooruitberekeningen maken om uit te zoeken in hoeverre een status-quo van de vruchtbaarheid een 'aanvaardbaar' alternatief kan zijn. Zo kunnen we nagaan wat het effect is van een constante vruchtbaarheid, gelijk aan het huidige peil, op de toekomstige bevolkingsgrootte van een land. De resultaten van dat scenario vinden we in Tabel 2. We maken dus opnieuw gebruik van de resultaten van de 2008 *Revision* van de *UN Population Prospects*. Naast de 'medium' variant en de 'constant fertility' variant omvatten de projecties ook de resultaten van een 'lage' en 'hoge' variant. In de lage variant daalt de vruchtbaarheid sneller dan in de medium variant; in de hoge variant wordt het tegenovergestelde verondersteld. De lage en de hoge variant worden opgesteld om een idee te hebben van de mogelijke 'uitersten'. De 'constant-fertility' variant wordt niet beschouwd als een realistisch scenario, maar wordt opgesteld als antwoord op de vraag 'Wat als?' In feite komt men hiermee terug op een van de basisdoelstellingen voor het opstellen van scenario's: het is niet zozeer de bedoeling om een accuraat beeld te krijgen van de toekomst, maar veeleer om te onderzoeken wat de gevolgen kunnen zijn van een (hypothetisch) scenario.

HET ONAANVAARDBARE VOORUITZICHT VAN EEN CONSTANTE VRUCHTBAARHEID

Tabel 2 maakt een vergelijking van de bevolkingsomvang (opgesplitst naar de leeftijden van 0 tot 19 jaar en van 20 jaar en meer) in 2050 tussen de medium en de constante variant. Met de medium variant kent de vruchtbaarheid (en de sterfte) een verloop volgens de meest 'plausibele' hypothesen. Met de constante variant wordt de vruchtbaarheid constant gehouden op het huidige peil (in de praktijk is dat de vruchtbaarheid vastgesteld in de jaren vóór het opstellen van de bevolkingsprojecties, dus de jaren vóór 2008).

Mauritius is het enige land waar de hypothese van constante vruchtbaarheid een minimalistische impact zou hebben op de bevolkingsaan groei. Met de constante variant is de aangroei van de bevolking zelfs kleiner dan in het geval van de medium variant: 7 procent in plaats van 10 procent. Dat is te verwachten, want Mauritius kent een vruchtbaarheid van amper 1,85 kinderen per vrouw en de medium variant gaat uit van de hypothese dat de vruchtbaarheid opnieuw zal stijgen tot rond het vervangingsniveau. De twee andere landen met een relatief 'kleine' aangroei zijn Zuid-Afrika en Botswana: + 30 en + 69 procent (tegenover respectievelijk + 12 procent en + 40 procent in het geval van de medium variant). Dat is niet toevallig: ook Zuid-Afrika en Botswana zijn twee landen met een relatief lage vruchtbaarheid (van 2,7 en 3,0 kinderen per vrouw, zie Tabel 1).

Voor alle andere landen betekent de hypothese van constante vruchtbaarheid meer dan een verdubbeling van de bevolkingsomvang na amper veertig jaar. Voor sommige landen (Kenia, Senegal en Tanzania) gaat het om een verdrievoudiging van hun

bevolking en voor Burkina Faso, Oeganda en Niger betekent een constante vruchtbaarheid zelfs een verviervoudiging van de bevolkingsgrootte – voor Niger gaat het om een vervijfvoudiging!

Tabel 2 - Resultaten van een scenario van constante vruchtbaarheid voor een geselecteerde groep van landen

	Mauritius			Zuid-Afrika			Botswana			
	2010	2050		2010	2050		2010	2050		
		medium	constant		medium	constant		medium	constant	
A. Bevolkingsomvang in duizendtallen										
0-19 j	397,0	327,0	306,0	20.296,5	0,0	17.363,0	24.117,5	867,5	870,5	1.306,0
20j en meer	898,5	1.100,0	1.065,0	30.195,0	0,0	39.438,0	41.771,5	1.108,5	1.887,5	2.037,0
Totaal	1.295,5	1.427,0	1.391,0	50.490,5	0,0	56.801,0	65.889,0	1.976,0	2.758,0	3.343,0
B. Groeifactor t.o.v. '2010'										
0-19 j	—	0,82	0,77	—	0,86	1,19	—	1,00	1,51	
20j en meer	—	1,22	1,21	—	1,31	1,38	—	1,70	1,84	
Totaal	—	1,10	1,07	—	1,12	1,30	—	1,40	1,69	
C. Gabon, Namibië, Zimbabwe										
	Gabon			Namibië			Zimbabwe			
	2010	2050		2010	2050		2010	2050		
		medium	constant		medium	constant		medium	constant	
A. Bevolkingsomvang in duizendtallen										
0-19 j	704,5	756,5	1.318,5	1.057,5	1.167,5	2.030,0	6.647,0	7.206,0	12.613,0	
20j en meer	796,5	1.716,0	1.886,0	1.155,0	2.419,5	2.638,0	5.997,5	14.971,5	16.717,0	
Totaal	1.501,0	2.471,5	3.213,5	2.212,5	3.587,0	4.728,0	12.644,5	22.177,5	29.330,0	
B. Groeifactor t.o.v. '2010'										
0-19 j	—	1,07	1,87	—	1,10	1,92	—	1,08	1,90	
20j en meer	—	2,15	2,38	—	2,09	2,34	—	2,50	2,79	
Totaal	—	1,65	2,14	—	1,62	2,14	—	1,75	2,32	

	Ghana			Togo			Kenia		
	2010	2050		2010	2050		2010	2050	
		medium	constant		medium	constant		medium	constant
A. Bevolkingsomvang in duizendtallen									
0-19 j	11.883,0	15.970,5	27.577,0	3416,5	4396,5	8626,0	21839,5	32494,0	67124,0
20j en meer	12.448,0	29.243,0	32.284,0	3365,0	8798,5	9978,0	19023,0	52916,0	60848,5
Totaal	24.331,0	45.213,5	59.861,0	6781,5	13195,0	18604,0	40862,5	85410,0	127972,5
B. Groeifactor t.o.v. '2010'									
0-19 j	—	1,34	2,32	—	1,29	2,52	—	1,49	3,07
20j en meer	—	2,35	2,59	—	2,61	2,97	—	2,78	3,20
Totaal	—	1,86	2,46	—	1,95	2,74	—	2,09	3,13
Senegal									
	2010	2050		Nigeria			Tanzania		
		medium	constant	2010	2050		2010	2050	
					medium	constant		medium	constant
A. Bevolkingsomvang in duizendtallen									
0-19 j	7021,0	9375,0	21172,5	83934,0	104481,0	244078,5	24906,5	45078,0	92897,5
20j en meer	5838,0	16727,5	19810,0	74325,5	184600,0	218965,0	20132,5	64373,5	73073,5
Totaal	12859,0	26102,5	40982,5	158259,5	289081,0	463043,5	45039,0	109451,5	165971,0
B. Groeifactor t.o.v. '2010'									
0-19 j	—	1,34	3,02	—	1,24	2,91	—	1,81	3,73
20j en meer	—	2,87	3,39	—	2,48	2,95	—	3,20	3,63
Totaal	—	2,03	3,19	—	1,83	2,93	—	2,43	3,69
Benin									
	2010	2050		Boerkin Faso			Angola		
		medium	constant	2010	2050		2010	2050	
					medium	constant		medium	constant
A. Bevolkingsomvang in duizendtallen									
0-19 j	4924,5	8255,0	17710,5	9286,5	16588,5	39600,0	10609,0	16857,0	36227,0
20j en meer	4286,5	13727,5	15689,0	6999,5	24242,0	29441,0	8384,5	25411,0	29179,0
Totaal	9211,0	21982,5	33399,5	16286,0	40830,5	67941,0	18993,5	42268,0	65406,0
B. Groeifactor t.o.v. '2010'									
0-19 j	—	1,68	3,60	—	1,79	4,25	—	1,59	3,41
20j en meer	—	3,20	3,66	—	3,46	4,06	—	3,03	3,48
Totaal	—	2,39	3,63	—	2,51	4,17	—	2,23	3,44
DR Congo									
	2010	2050		Oeganda			Niger		
		medium	constant	2010	2050		2010	2050	
					medium	constant		medium	constant
A. Bevolkingsomvang in duizendtallen									
0-19 j	38982,5	56700,5	144426,0	20272,5	38324,0	90445,0	9572,5	28929,0	55552,5
20j en meer	28935,0	90811,5	107719,0	13525,0	52944,5	61721,5	6320,0	29287,5	32622,0
Totaal	67917,5	147512,0	252144,0	33797,5	91268,5	152166,5	15892,5	58216,5	88174,5
B. Groeifactor t.o.v. '2010'									
0-19 j	—	1,45	3,70	—	1,89	4,46	—	3,02	5,80
20j en meer	—	3,15	3,74	—	3,91	4,56	—	4,63	5,16
Totaal	—	2,17	3,72	—	2,70	4,50	—	3,66	5,55

Bron: *Population Prospects. The 2008 Revision, constant-fertility variant*

We herhalen hier nog eens dat het probleem niet de bevolkingsgrootte op zich is. Het is vroeger geprobeerd maar onmogelijk gebleken om een optimale bevolkingsgrootte te definiëren. Maar een bevolkingsaangroei in zulk een vrij korte tijdsspanne betekent wel een enorme uitdaging voor de regeringen van deze landen. Want binnen de kortst mogelijke tijd moeten ze dus evenveel verzorgingscentra bijbouwen, extra medisch personeel opleiden, scholen voorzien, leraren vormen en banen creëren. En dan hebben we het nog niet gehad over de nood aan meer woningen, voedsel en water. In die optiek is de vraag niet langer of een afname van de vruchtbaarheid wenselijk is, maar wel wat er moet gebeuren om de bestaande afname te bestendigen en waar mogelijk te versterken.

Tabel 2 geeft ook de bevolkingsgrootte en de aangroei van de bevolking naar grote leeftijdsgroepen. De totale aangroei van een bevolking is uiteraard een gewogen gemiddelde van de aangroei van elke leeftijdsgroep. De behoeften van een bevolking verschillen naar leeftijd. Voor een degelijke planning is er dan ook een meer gedetailleerd beeld nodig dan de ruwe gegevens van Tabel 2.

EEN VERDERE DALING VAN DE VRUCHTBAARHEID IS NIET VERZEKERD

Het vooruitzicht van een constante vruchtbaarheid is geen ‘aanvaardbaar’ alternatief meer, het is een vooruitzicht dat kost wat kost moet worden vermeden. Vandaar dat we met verontrusting vaststellen dat de afname van de vruchtbaarheid in sommige landen stagneert. En we staan beslist niet alleen met die bezorgdheid. In 2005 verwees de bekende demograaf John Bongaarts, verbonden aan de *Population Council* in New York (www.popcouncil.org), al naar het fenomeen van stagnatie tijdens de conferentie van de IUSSP in het Franse Tours. De IUSSP is de *International Union for the Scientific Study of Population*, een internationale organisatie ter bevordering van wetenschappelijk onderzoek inzake bevolking en aanverwante onderwerpen. De IUSSP stamt aanvankelijk uit 1928 en werd opnieuw opgericht in 1947. Het is de belangrijkste internationale beroepsvereniging voor personen met belangstelling voor bevolkingsonderzoek (zie: www.iussp.org).

In zijn paper *The Causes of Stalling Fertility Transitions* (2005) stelt John Bongaarts (vertaling LDM): “Een onderzoek van de vruchtbaarheidstrends in landen waar al verscheidene *Demographic and Health Surveys* (DHS-onderzoeken) zijn gehouden, heeft uitgewezen dat de vruchtbaarheid in de jaren 1990 in zeven landen bleef steken midden in transitie: Bangladesh, Colombia, de Dominicaanse Republiek, Ghana, Kenia, Peru en Turkije. Al die landen kenden in de jaren 1950 een hoge vruchtbaarheid (meer dan zes geboorten per vrouw), die dan daalde tot minder dan vijf geboorten per vrouw in het begin of het midden van de jaren 1990, vooraleer er een stagnatie intrad. [...] Een analyse van de trends in de factoren die de vruchtbaarheid bepalen, heeft gewezen op een systematisch patroon van stabilisatie of bijna stabilisatie van een aantal bepalende factoren zoals het gebruik van voorbehoedmiddelen, de vraag naar anticonceptiva en gewenste vruchtbaarheid. [...]”). Bongaarts baseerde zich in zijn paper op de resultaten van opeenvolgende DHS, de opvolgers van de *World Fertility Surveys* uit de jaren 1960 en 1970. Sinds 1984 heeft het DHS-programma meer dan 240 onderzoeken uitgevoerd in

84 ontwikkelingslanden (www.measuredhs.com). Het DHS-programma wordt gefinancierd door USAID, de internationale ontwikkelingsorganisatie van de VS.

Het ophouden of alleszins het afremmen van de afname van de vruchtbaarheid zou zich dus niet beperken tot Afrika. Daarnaast bevestigt de analyse van de DHS-gegevens de hoger vermelde vaststelling dat er inderdaad sprake zou zijn van een afzwakking van de afname in de vruchtbaarheid in Ghana en Kenia. Bongaarts analyse is gebaseerd op in totaal 38 landen, waarvan 19 Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara. Van die 19 landen is voor 11 het verloop van de vruchtbaarheid geanalyseerd in Figuur 5: Benin, Burkina Faso, Ghana, Kenia, Niger, Nigeria, Senegal, Tanzania, Togo, Oeganda, Zimbabwe. Bongaarts analyse bevestigt voor amper twee van die landen (Ghana en Kenia) dat er inderdaad sprake zou zijn van een afremming van de afname van de vruchtbaarheid. Dit heeft te maken met het feit dat hij een rigoureuze selectie heeft gemaakt van de landen die voor een analyse in aanmerking kwamen: enkel landen in een al vrij gevorderd stadium van de vruchtbaarheidstransitie. Eén criterium daarbij was dat de vruchtbaarheid moest zijn gedaald beneden het kindertal van vijf kinderen. Op die manier werden alleen Ghana, Kenia, Togo en Zimbabwe in de analyse opgenomen. Voor Togo is er ook volgens de VN-statistieken geen sprake van een afzwakking van de afname van de vruchtbaarheid (zie deel B in Figuur 5). Zimbabwe is een 'twijfelgeval' in die zin dat de opeenvolgende verhoudingen een grillig patroon vertonen (zie deel A in Figuur 5).

Bongaarts heeft het fenomeen dat hij *stalling* noemt, verder onderzocht in een meer recente paper (Bongaarts, 2008). Hierin toont hij aan dat de situatie vooral verontrustend is voor de Afrikaanse landen ten zuiden van de Sahara.

Ook voor deze paper heeft Bongaarts DHS-gegevens gebruikt, maar hij heeft in zijn analyse nu ook landen opgenomen waar drie opeenvolgende DHS-onderzoeken zijn uitgevoerd. Op die manier was het mogelijk de eventuele verandering in de intensiteit van de afname over twee periodes te analyseren. De landen zijn ingedeeld in drie groepen: Azië en Noord-Afrika, Latijns-Amerika en Afrika ten zuiden van de Sahara. Vooral voor de laatste groep zou de intensiteit in de afname van de vruchtbaarheid verminderd zijn (Bongaarts, 2007: 4-5) (vertaling LDM): "In alle drie de regio's blijkt er een daling van de vruchtbaarheid op te treden, zowel in de meest recente periode [ca. 1998 - ca. 2010] als in de vroegere periode [ca. 1985- ca. 1998]. In Azië/Noord-Afrika en in Latijns-Amerika is de neerwaartse trend vrij stabiel tijdens de twee periodes, maar in Afrika ten zuiden van de Sahara verloopt de achteruitgang trager in de laatste periode in vergelijking met de vroegere periode".

Factoren die het vruchtbaarheidsgedrag beïnvloeden

Wat zijn de oorzaken van het einde of de afremming in de afname van de vruchtbaarheid? Bongaarts (2005) argumenteert dat vroegere studies hebben aangetoond dat sociaaleconomische omstandigheden op zich een slechte voorspeller zijn voor een daling van de vruchtbaarheid (Bongaarts en Watkins, 1996; alsook Watkins, 1986 en 1987, geciteerd in Bongaarts, 2005). Om veranderingen in vruchtbaarheidsgedrag te begrijpen, zou het onderzoek zich meer moeten toespitsen op processen van diffusie en sociale interactie. Bongaarts (2005:11) (vertaling LDM): "Diffusie verwijst naar de verspreiding van informatie, ideeën en gedragingen onder individuen, gemeenschappen en landen; sociale interactie verwijst naar het proces waardoor de reproductieve attitudes en gedragingen van individuen elkaar

beïnvloeden. Die twee processen [...] kunnen de daling in de vruchtbaarheid ofwel vertragen of versnellen [...].”

Tal van onderzoeken bevestigen inderdaad dat naast louter sociaaleconomische factoren ook sociaal-culturele factoren bepalend zijn voor veranderingen in het vruchtbaarheidsgedrag. Voor België bijvoorbeeld heeft Lesthaeghe (1977) gewezen op de samenhang tussen de secularisatie of ontkerkelijkheid en de afname van de vruchtbaarheid op het niveau van de bestuurlijke arrondissementen rond het begin van de twintigste eeuw. Op basis van eigen antropologisch onderzoek (Schoenmaeckers e.a., 1981) zijn wij geneigd te stellen dat we de verklaringen voor veranderingen in het vruchtbaarheidsgedrag veeleer moeten zoeken in de sociale of culturele of zelfs psychologische sfeer, dan in de zuiver economische sfeer. In een ‘traditionele’ maatschappij is het aantal kinderen niet het resultaat van een rationele keuze, maar louter de ‘wil van God’. Dit is het overheersende antwoord dat we vinden in antropologische bronnen. Het is ook het antwoord dat ik vele malen zelf te horen heb gekregen tijdens mijn werk in Afrika voor de DHS in het midden van de jaren 1980 en ook het overheersende antwoord dat ik krijg van plattelandsvrouwen bij mijn huidige werk in de DR Congo.

Daarom menen wij dat geletterdheid of breder genomen ‘educatie’ of scholing heel belangrijk is. Door naar school te gaan, kunnen kinderen – meer bepaald meisjes en jonge vrouwen – beseffen dat zij zelf verantwoordelijk kunnen zijn voor het aantal kinderen dat ze uiteindelijk krijgen. ‘Educatie’ lijkt ons dan ook een *conditio sine qua non* om te komen tot meer *empowerment* of zelfontplooiing.

De rol van educatie in het proces van empowerment is niet volledig bekend. Zelf menen wij dat educatie moet helpen om het vruchtbaarheidsgedrag in de meer individuele levenssfeer te brengen, zodat het aantal kinderen dat men krijgt niet of alleszins minder wordt bepaald door maatschappelijke gebruiken en normen, die als het ware aan de vrouw of het paar worden opgelegd door ouders, schoonouders, familieleden, het traditionele dorps hoofd of de ‘wijzen’ van het dorp, de dorpsgenoten, ...

Het concept van empowerment is een van de peilers van het Actieprogramma van de *International Conference on Population and Development* (ICPD), dat door meer dan 180 landen is onderschreven tijdens de gelijknamige conferentie van 1994 in Cairo. Het volledige Actieprogramma is te vinden op de website van het VN Bevolkingsfonds UNFPA: <http://www.unfpa.org/public/home/sitemap/icpd/International-Conference-on-Population-and-Development>. Een Nederlandstalige samenvatting is te vinden in Schoenmaeckers (1995). De ICPD was de derde internationale bevolkingsconferentie van de VN, na eerdere conferenties in 1974 in Boekarest en 1984 in Mexico City. Het concept van empowerment werd een jaar na Cairo ook overgenomen en verder uitgewerkt tijdens de Vierde Wereldvrouwenconferentie van 1995 in Beijing. Empowerment van vrouwen is ook een van de Millenniumdoelstellingen voor ontwikkeling die in 2000 zijn opgesteld, zie bijvoorbeeld <http://www.unfpa.org/public/home/sitemap/icpd/MDGs/MDGs-basics> of <http://www.un.org/millenniumgoals/>

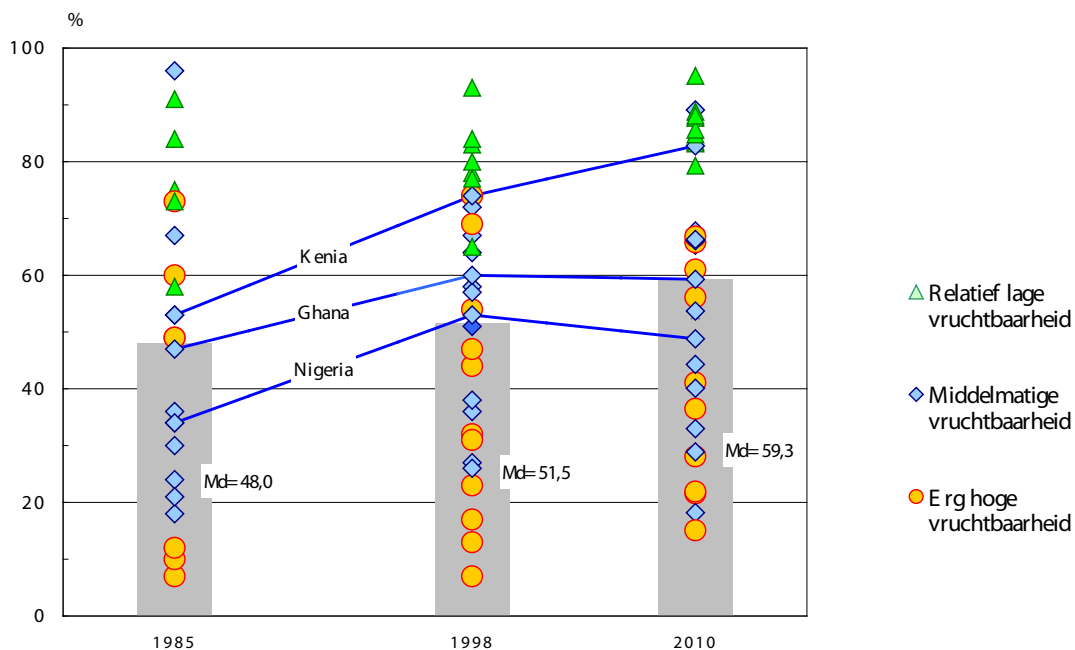
Scholing en zelfontplooiing lijken ons essentieel voor het realiseren van basisprincipe 8 van het ICPD-Actieprogramma: “Alle paren en individuen hebben het fundamentele recht om vrij en verantwoord te beslissen over het aantal kinderen, de spreiding van de geboorten en het recht om te beschikken over de informatie, vorming en middelen om dat te bereiken.” Paragraaf 7.3 (van hoofdstuk 7, over reproductieve rechten en reproductieve gezondheid) van het ICPD-Actieprogramma begint als volgt:

“Met de bovenstaande definitie in het achterhoofd, omvatten de reproductieve rechten bepaalde mensenrechten die al worden erkend in nationale wetten, internationale mensenrechtenteksten en andere documenten waarover een consensus is bereikt. Die rechten berusten op de erkenning van het basisrecht van alle paren en individuen om vrij en verantwoord te beslissen over het aantal kinderen, de spreiding en het tijdstip van de geboorten en het recht om te beschikken over informatie en de middelen om dat te bereiken, en het recht om het hoogste niveau van seksuele en reproductieve gezondheid te bereiken. Dit omvat ook hun recht om beslissingen te nemen over hun voortplanting zonder discriminatie, dwang en geweld, zoals vermeld in de mensenrechtenteksten. [...]”

Het is uiteraard niet de bedoeling om binnen het bestek van deze paper een diepgaande analyse te maken van de relatie tussen scholing/empowerment en vruchtbaarheid. Maar Figuur 7, die een beeld geeft van het verband tussen geletterdheid en het niveau van vruchtbaarheid, illustreert wel de mogelijke rol van geletterdheid voor het niveau van vruchtbaarheid.

Figuur 7 geeft het percentage geletterde vrouwen van 15 jaar en ouder per land. De landen zijn opgesplitst naar het niveau van vruchtbaarheid (cf. De lijst van landen en categorieën in tabel 1). Figuur 7 wijst op het bestaan van een duidelijk verband tussen geletterdheid en het niveau van vruchtbaarheid. Landen met een laag percentage geletterde vrouwen vertonen overheersend een (in dit geval erg) hoge vruchtbaarheid (van meer dan 5,7 kinderen) en omgekeerd: in landen met een relatief lage vruchtbaarheid (minder dan 4,23 kinderen) is een hoger percentage van de vrouwen geletterd.

Figuur 7 - Percentage geletterde vrouwen per land (opgesplitst naar niveau van vruchtbaarheid), voor de jaren 1985, 1998 en 2010

Bron: *Human Development Reports 1990, 2000* (UNDP), *State of the World Population 2010* (UNFPA)

De resultaten in Figuur 7 suggereren helaas dat er de laatste 25 jaar weinig vooruitgang is geboekt wat het percentage van geletterdheid betreft. Voor 1985 is de mediaanwaarde 48 procent; voor het jaar 1998 is die gestegen tot 52 procent en voor het jaar 2010 gaat het om 59 procent. We moeten ons hier wel hoeden voor een verstrekkende conclusie, omdat voor de gegevens van Figuur 7 verschillende bronnen zijn gebruikt.

Voor Kenia en Ghana duiden de trendlijnen op een afzwakking van de aangroei van het percentage geletterde vrouwen in de jaren 1998-2010. Ghana vertoont een erg uitgesproken patroon, Kenia veel minder. Ook in Nigeria zou de sociaaleconomische ontwikkeling, alleszins wat het aspect geletterdheid betreft, recentelijk zijn afgeremd.

Op basis van de gegevens in Figuur 7 valt dus te vrezen dat anno 2010 niet meer dan 60 procent van alle Afrikaanse vrouwen geletterd is. De trends kunnen enigszins vertekend zijn, maar blijkbaar is er de laatste 25 jaar weinig vooruitgang geboekt op het vlak van onderwijs. De vrees blijkt gegrond dat veel landen van Afrika Millenniumdoelstelling 2 (basisonderwijs voor alle kinderen in 2015) niet zullen halen. Investeren in onderwijs voor zowel jongens als meisjes is niet alleen elementair voor een betere sociaaleconomische ontwikkeling, maar biedt ook het bijkomende voordeel dat door meer scholing ook een daling van de vruchtbaarheid te verwachten is.

Wij zijn het hier dus niet helemaal eens met de al te eenvoudige stelling van professor Vermeersch dat ontwikkelingshulp moet worden gekoppeld aan geboortebeperking. Laat ons in de eerste plaats oog hebben voor onderwijs. Meer en beter onderwijs, met als gevolg meer geletterde vrouwen, kan de vraag naar voorbehoedmiddelen alleen maar doen toenemen. Meer nog, volgens onze hypothese zijn programma's van geboortebeperking geen garantie voor een bestendige afname van de vruchtbaarheid. Hiervoor is namelijk ook een mentaliteitsverandering nodig, niet alleen op individueel, maar ook op maatschappelijk vlak (geboortebeperking moet sociaal aanvaardbaar zijn).

CONCLUSIE

Onze eigen hypothese dat een meer individuele levenshouding een van de (basis) voorwaarden is voor een vruchtbaarheidsdaling, sluit aan bij de zienswijze van Roger Martin, die beweert dat a priori vrouwen geen groot aantal kinderen wensen of hebben. Hij had er misschien aan toe moeten voegen: "toch niet wanneer zij over de nodige middelen beschikken om het kindertal te beperken". Zo komen wij terug op het belang van programma's van geboortebeperking, want zonder de beschikbaarheid van anticonceptiva kunnen we geen drastische vruchtbaarheidsdaling verwachten, zeker niet tot rond het vervangingsniveau. Het is trouwens geen toeval dat de plotselinge daling van de vruchtbaarheid tot zelfs onder het vervangingsniveau in de geïndustrialiseerde landen is begonnen in hetzelfde decennium (de jaren 1960) dat ook de anticonceptiepil op de markt is gekomen.

Maar het zal geen gemakkelijke taak worden. Ontwikkelingshulp in het algemeen en dus ook programma's van geboortebeperking kosten veel geld. Maar dat is misschien de kleinste zorg, want de beschikbaarheid van middelen hangt louter af van de 'goede wil' en de vrijgevigheid van de donorlanden. Meer verontrustend lijkt ons dat programma's van geboortebeperking geen succes zullen hebben bij het brede

publiek wanneer ze niet worden gepromoot door gezagsdragers en nationale verantwoordelijken. Eén voorwaarde voor een afname van de vruchtbaarheid – en dus ook voor een succesvolle uitwerking van programma's van geboortebeperving – is dat een klein(er) kindertal sociaal aanvaardbaar moet zijn. Nationale gezagsdragers tot het inzicht brengen dat een daling van de vruchtbaarheid noodzakelijk is, zal waarschijnlijk het moeilijkste deel van de opdracht zijn.

In zijn interview in Terzake vertelde professor Vermeersch dat hij, wanneer hij tijdens zijn opleiding bij de jezuiten in 1955 sprak over het 'bevolkingsprobleem', de reactie kreeg "er zijn nog zoveel woestijnen die kunnen ontgonnen worden". Meer dan vijftig jaar later heb ik zelf tijdens mijn werk in de DR Congo al verschillende keren de reactie gehoord dat er nog veel plaats is...

[literatuur]

- BONGAARTS John, *The causes of stalling fertility transitions*. Working paper no. 14. NY, The Population Council, 2005
- BONGAARTS John, *The Fertility Transitions in Developing Countries. Progress or Stagnation?* Series Poverty, Gender and Youth, Working paper no. 7. NY: The Population Council.
- BONGAARTS John en Susan Cotts WATKINS (1996), *Social interactions and contemporary fertility transitions*. In *Population and Development Review* 22(4): 639-682.
- LESTHAEGHE, R.J., *The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970*. Princeton University Press, Princeton, N.J., 1977
- PAGE, H.J. en R.J. LESTHAEGHE (Eds.), *Child Spacing in Tropical Africa: Traditions and Change*. Academic Press, London, 1981
- SCHOENMAECKERS, Ronald, *Samenvatting van het Actieprogramma van de Internationale Conferentie over Bevolking en Ontwikkeling 1994* [Summary of the ICPD Programme of Action 1994]. CBGS-document 1995/3 (november)
- SCHOENMAECKERS Ronald (1999), *Vooruitzichten van de wereldbevolking*. In: *Bevolking en Gezin*, 28/2, 1999, Brussel en Den Haag
- SCHOENMAECKERS Ronald, *Naar een nieuwe demografische wereldorde?* In: Bijdrage Vlaamse administratie aan het regeerprogramma van de aantredende Vlaamse Regering. Deel 1: Algemene omgevingsanalyse voor Vlaanderen. Studiedienst met medewerking van beleidscellen van verschillende domeinen. Brussel, SVR, luik A1, pp. 8-18.
- SCHOENMAECKERS Ronald, I.H. SHAH, R.L. LESTHAEGHE, O. TAMBASHE, *The Child Spacing Tradition and the Postpartum Taboo in Tropical Africa: Anthropological Evidence*. In: PAGE, H.J. en R.L. LESTHAEGHE (Eds.), "Child Spacing in Tropical Africa: Traditions and Change". Academic Press, London, 1981
- WATKINS, *Conclusions*. In Coale A.J. en S.C. Watkins (Eds.), "The Decline of Fertility in Europe". Princeton University Press, Princeton, N.J., 1986
- WATKINS, *The Fertility Transition: Europe and the Third World compared*. *Sociological Forum* 2(4), blz. 645-673, 1987

nummer 54 – mei 2011 – www.mo.be/papers
[Is het einde van de bevolkingsgroei werkelijk in zicht?]

Reeds verschenen MO* papers

2011

- feb 2011: Realiteit of mythe? Minerale rijkdom als motor van het geweld in het oosten van Congo (Rachel Perks en Koen Vlassenroot)
- mar 2011: Welke toekomst voor de ontwikkelingssamenwerking? (Nemat Shafik)
- apr 2011: Waarom gelijkheid beter is voor iedereen (Richard Wilkinson en Kate Pickett)

2010

- dec 2010: Heeft Congo kans van slagen? (Tom De Herdt, Kristof Titeca en Inge Wagemakers)
- nov 2010: Heeft de crisis het draagvlak van ontwikkelingssamenwerking ondermijnd? (Tom De Bruyn & Ignace Pollet)
- nov 2010: De laatste energiecrisis? Betekent piekolie het einde van de homo Petroliensis? (Elias Verbanck)
- sep 2010: Wat doet China in Afrika en Latijns-Amerika? (John Vandaele & Marc Vandepitte)
- sep 2010: De millenniumdoelstellingen: wachten op de grote doorbraak? (Lonne Poissonnier & Rudy De Meyer)
- jun 2010: Hoe goed zijn Brazilië, China en India in armoedebestrijding? (Emiel Vervliet)
- mei 2010: Why is poverty a human right crisis? (Irene Khan and Steven Vanackere)
- mei 2010: Wat is nu eigenlijk goed bestuur? (Emiel Vervliet)
- apr 2010: Is er Apartheid in het Heilige land? (Korneel De Rynck)
- mar 2010: Water zonder grenzen? Het regionaal belang van het Afghaanse water (Benjamin Sturtewagen)
- feb 2010: Wat met de Cubaanse revolutie na Fidel Castro? (Marc Vandepitte)
- feb 2010: Leidt klimaatverandering tot oorlogen? (Harald Welzer en Jamie Shea)
- jan 2010: Mogen we nog dieren eten in tijden van klimaat- en voedselcrisis? (Jonathan Safran Foer en Louise Fresco)

2009

- nov 2009: Spionage in het hart van Europa? (Kristof Clerix)
- nov 2009: Hebben de ngo's hun ziel verkocht aan de minister van Ontwikkelingssamenwerking? (Jean Reynaert en Patrick Develtere)
- okt 2009: Chaos in Afghanistan en Pakistan? (Ahmed Rashid en Jef Lambrecht)
- sep 2009: De 'Gele Reus' in ademnood? (Samia Suys)
- sep 2009: Is ontwikkelingshulp verantwoordelijk voor de armoede in Afrika? (Dambisa Moyo en Kumi Naidoo)
- jul 2009: Is dit de nieuwe kolonisering? (International Food Policy Research Institute, The Economist, vertaling Emiel Vervliet)
- jun 2009: Kan de G20 de wereld redden? (Emiel Vervliet)
- apr 2009: Hoezo, vrije meningsuiting? (Ruddy Doom en Sofie Van Bauwel)

- mar 2009: Hebben financiële speculanten 120 miljoen mensen honger laten lijden? (Peter Wahl, vertaling en samenvatting door Emiel Vervliet)
- mar 2009: What is the status of human rights in Iran? (Shirin Ebadi)
- feb 2009: Hoe zien wij Gaza? (Ruddy Doom en Simone Korkus)

2008

- dec 2008: Wat is waardig werk? (Emiel Vervliet)
- nov 2008: Betalen de armen de prijs van een slecht beleid? (Saar Van Hauwermeiren)
- okt 2008: Hoeveel armen zijn er nu eigenlijk? (Emiel Vervliet)
- okt 2008: Blinkt alle goud? (Catapa)
- jul 2008: Door welke lens kijken wij naar China? (Kristof Decoster)
- jun 2008: Heeft Congo iets aan zijn mijnen? (Raf Custers)
- jun 2008: Wie zorgt er voor een échte groene revolutie? (Jan Aertsen en Dirk Barrez)
- mei 2008: Kan onverschilligheid dodelijk zijn? (Forum for African Investigative Reporters - Vertaling en samenvatting: Emiel Vervliet)
- mar 2008: Levert de traditie de oplossing? (Bert Ingelaere)
- feb 2008: Kunnen boeren de wereld redden? (Saartje Boutsen)
- jan 2008: Neemt de inkomensongelijkheid in de wereld toe of af? (Emiel Vervliet)

2007

- dec 2007: Waar de kassa altijd rinkelt? (Internationaal Vakverbond, vertaling: Emiel Vervliet)
- dec 2007: Is er leven na Kyoto? (Simon Calcoen, Peter Tom Jones, Edith Vanden Brande en Alma De Walsche)
- okt 2007: Zijn de EPA's levensgevaarlijk? (Marc Maes)
- sep 2007: Ligt de Afrikaanse hemel in Barcelona? (Roos Willems, vertaling: Emiel Vervliet)
- jun 2007: Hoe erg is het klimaat eraan toe? (IPCC, vertaling: Emiel Vervliet)
- jun 2007: Redt de minister van Financiën het klimaat? (Aviel Verbruggen, vertaling: Emiel Vervliet)
- jun 2007: Viva el populismo? (Emiel Vervliet en Alma De Walsche)
- mar 2007: Veertig jaar bezetting - Hoe lang nog? (Ludo De Brabander & Brigitte Herremans)

2006

- dec 2006: Hoe geglobaliseerd is de islam? (Olivier Roy)
- dec 2006: Zit de Congolese toekomst in de grond? (Sara Frederix en John Vandaele)
- nov 2006: Helpt onze hulp tegen honger? (Saartje Boutsen en Jan Vannoppen)
- nov 2006: Wil China de wereld overheersen? (Jonathan Holslag)

Al deze MO* papers kunnen gratis gedownload worden op www.MO.be/papers